

ОД ИСТОГ ПИСЦА

КОРЕНИ

БАЈКА

ДЕОБЕ

ВРЕМЕ СМРТИ I-IV

У ТУЂЕМ ВЕКУ II

ДВАНАЕСТ ПОРТРЕТА

Добрица Ћосић

Приредила
Ана Ћосић Вукић

■ Laguna ■

Copyright © 2002, 2004, Ана Ђосић Вукић
Copyright © овог издања 2020, ЛАГУНА

ДВАНАЕСТ ПОРТРЕТА

© Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Садржај

<i>Најомена њриређивача.</i>	9
МИЛОШ ЦРЊАНСКИ	11
МЕША СЕЛИМОВИЋ	24
ИВО АНДРИЋ.	43
ВАСКО ПОПА.	57
ОСКАР ДАВИЧО	65
СКЕНДЕР КУЛЕНОВИЋ	83
БОРИСЛАВ МИХАЈЛОВИЋ МИХИЗ.	93
МИОДРАГ БУЛАТОВИЋ	107
БРАНКО ЂОПИЋ	127
МОМО КАПОР	137
АНТОНИЈЕ ИСАКОВИЋ	153
МИРОСЛАВ КРЛЕЖА.	168
Марко Крстић: <i>Ђосићево време њисаца</i>	197
<i>О њисцу</i>	205

Напомена приређивача

Добрица Ћосић је од 1951. а до 2011. водио дневничке белешке на чијем сам тексту и приређивању почела да радим средином деведесетих година 20. века. То су веома хетерогени и обимни текстови у којима се преплићу записи о дневним догађајима, његовом учешћу у политичком животу, интимне белешке, а највише скице, мотиви и разраде тема и композиција за његове романе. Ћосић је писао о књигама које је читао, водио имагинарне дијалоге с писцима.

Записивао је сусрете са југословенским и српски писцима и уметницима, важне догађаје у којима су заједно учествовали. О њима је писао и поводом неке годишњице или смрти. На мој предлог прихватио је да приредим књигу о писцима. Проширио је записе и написао њихове целовитије портрете. Након четврте књиге *Пишчевих записи* који обухватају период од 1951. до 1992, и чији је садржај историјског и социјалног карактера, веома важан за разумевање

интелектуалне и поетичке еволуције Добрице Ћосића, ова књига је тематски и стилски битно различита.

Књига „Дванаест портрета“ у издању „Лагуне“ представља избор портрета и записа о српским и југословенским писцима из књига *Писци мога века*, Верзалпрес-Мрљеш, Београд 2002. и *Писци мога века*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004. Овај избор текстова Добрице Ћосића пружа прилику његовим читаоцима да упознају пишчев целовит поглед на велике писце, његове савременике у другој половини 20. века, а који су у највећем броју били и његови пријатељи.

Ана Ћосић Вукић

МИЛОШ ЦРЊАНСКИ

Пре но што сам сазнао да је Милош Црњански велики српски писац, као скојевац сам сазнао да је антикомунистички писац. А да је велики писац сазнао сам у зиму 1946. у Симиној 9а, када нам је Михиз, лежећи на кревету, с рукама прободеним кроз перину, глумачки читао „Апотеозу“ и „Стражилово“ а ми, симиновци, побожно слушали. Потом сам прочитао *Сеобе*, *Дневник о Чарнојевићу* и *Пућ у Тоскану* и закључио да је њихов творац највећи живи српски писац.

За нас симиновце Црњански је био већи писац од Крлеже; за нас, потоње модернисте, Црњански је био даровитији писац од Андрића. Тако су се, у тим парадигмама и између њих, таласали „опште мишљење“ и књижевна идеологија у мом нараштају. Крлежа, Андрић и Црњански били су узор и великани на књижевном небу када смо Попа, Мија Павловић, Исаковић и ја постајали писци.

Радно место на коме сам се нашао 1949, био је то Агитпроп Централног комитета Комунистичке

партије Србије, и моје познанство с Ивом Вејводом, амбасадором у Лондону, уплели су ме у „легализацију“ и повратак Црњанског из емиграције. Можда ти догађаји заслужују да се испричају, мање због биографије Милоша Црњанског и моје, а више као сведочење о једном поретку у Србији и Југославији који је историја на крају 20. века сурвала у свој амбис.

Пред одлазак у Лондон, на амбасадорску дужност, свратио је код мене мој будући пријатељ и велики поштовалац уметности, особито сликарства, Иво Вејвода, и упитао ме: „Шта ја у Британији могу да учиним за српску културу?“ „Можеш много. Да вратиш у Србију Милоша Црњанског.“ „Оног новинара *Времена* који је у Шпанском грађанском рату навијао за генерала Франка?“ „Да. Тог најталентованијег српског писца. Он треба у Београду да заврши своје дело и да му гроб буде у отаџбини.“ Вејвода ми је обећао да ће настојати да изврши тај задатак. После неколико месеци, када се вратио на реферисање у министарство, дошао је код нас на вечеру и, одушевљен својом успешном мисијом, испричао ми с колико је дипломатских напора успео да се у неком лондонском пабу састане с „чудним, сумњичавим и ретко занимљивим Црњанским“.

„Морам га довући у отаџбину. Засада одбија.“

И кад год би дошао у Београд за те ваљда четири године своје мисије у Лондону, радознали и луцидни Иво Вејвода би ме обавештавао о својим сусретима и преговарању с Црњанским да се врати у земљу. Црњански је одлагао одговор, додавао опасности од повратка, дојећи се више писаца који га мрзе или не цене но политичара који га нису ни читали. Одлазећи из

Лондона, Вејвода је Црњанског предао „на везу“ свом наследнику, амбасадору Срђи Прици, који се спријатељио с њим и успео, с Тасом Младеновићем и још неким писцима, да га убеди да ће га Београд и Југославија дочекати као великог писца, што се и догодило. Прица и Таса били су гаранти његове безбедности и смештања у Београду, користећи и добронамерност Александра Ранковића, који му је приредио први ручак у Опатији, где га је Прица својим аутомобилом довезао из Трста. У тим догађајима нисам учествовао.

Почетком шесте деценије 20. века песник Душан Костић, као уредник суботичке *Минерве*, обратио ми се питањем да ли Партија дозвољава да се објаве *Сеобе* Милоша Црњанског, емигранта у Енглеској. Знајући да му партијски идеолози замерају због сарадње у десничарском, „профашистичком“ листу *Игеје*, који је излазио уочи Другог светског рата, али и због репортажа о грађанском рату у Шпанији објављиваних у *Времену*, обратио сам се шефу Агитпропа Митри Митровић за одобрење да се објаве *Сеобе*. Та паметна и образована жена ми је одговорила да то одобрење треба да тражим од Милована Ђиласа, шефа Агитпропа ЦК КП Југославије. Отишао сам код Ђиласа, а он ми је рекао: „Да се Црњански објави, мораш питати Кардеља.“ Отишао сам код Кардеља да тражим дозволу, а он ме упитао: „Ко вам је тај?“ Одговорио сам му да је „тај“ највећи живи српски писац. „Ако је тако, онда питај Марка шта вам тај Црњански ради у емиграцији.“ Отишао сам код Александра Ранковића и испричао му како сам стигао до њега. Тај моћни, разборити и опрезни комунистички функционер ми

је одговорио: „Колико сам обавештен, Црњански је у емиграцији потпуно пасиван. Што се његових идеја тиче, то је сада без значаја. Али ћу проверити његово садашње држање и обавестити те. Ако је политички пасиван, нека се штампа.“

После неколико дана позвао ме Ранковић и рекао: „Црњански има само један политички грех у иностранству. На конгресу ПЕН-а протествовао је што је у Југославији забрањено штампање песама Радована Зоговића“, насмејао се озбиљни „друг Марко“ на чињеницу да „десничар“ и „профашист“ брани „бољшевика“ и „стаљинисту“ Радована Зоговића, и додао: „Нека се штампа Црњански.“

Одмах сам телефонирао Душану Костићу да се објаве *Сеоба* и остале књиге Милоша Црњанског, а увече својим пријатељима у Симиној 9а саопштио радосну вест и њом изненадио и обрадовао жестоке критичаре новог поретка – Михиза, Жику Стојковића и Мићу Поповића.

Минерва је, не памтим које године, објавила прву књигу *Сеоба*. Потом су други издавачи штампали остале књиге Милоша Црњанског, који је неодољиво освајао нову и младу читалачку публику Србије, на чији су идеологизован дух лековито деловали меланхолични ерос и драмски лиризам писца *Сеоба*, „Итаке“, „Стражилова“, *Дневника о Чарнојевићу*...

Али због слободног објављивања књига „непријатеља“ Милоша Црњанског у Србији протествовали су комунистички националисти и проусташе из књижевних кругова Заграда, критиковањем српског комунистичког вођства што је у социјалистичкој култури легализовало „фашисту“ Црњанског.

Ти хрватски писци поставили су захтев за уважавањем успостављене идеолошке хрватско-српске симетрије: усташе–четници, и тражили слободно објављивање књига усташког идеолога Мила Будака, министра у Павелићевој влади, која је извршила геноцид над Србима, Јеврејима и Циганима.

Чак је и Мирослав Крлежа, уз подршку Марка Ристића, писца огледа „Три мртва песника“ (један од те тројице мртвих јесте Милош Црњански), на нашим вечерима у *Мажесџику* и у домовима Марка Ристића и Оскара Давича, с револуционарним гневом критиковао „домаћу глупост“ и „националну сентименталност Срба“ према „јадном Црњанском, чију антикомунистичку идеологију не треба ни доказивати“...

Милош Црњански ће с временом, особито после сепаратистичке Декларације о положају и називу хрватског књижевног језика, постати доказ „србијанског уклона ка национализму и антисоцијализму“ и хрватског права на рехабилитовање непријатеља Комунистичке партије, партизана и Југославије, пре свих усташе Мила Будака, који је као прозни писац требало у хрватској књижевности да идеолошки и естетички значи оно што Милош Црњански значи у српској књижевности. Тако ће Црњански и Будак читаве две деценије бити мотиви идеолошког и националног спорења између књижевног Београда и књижевног Заграда.

А мој први сусрет с Милошем Црњанским био је случајан и обојици врло непријатан. По његовом повратку у Београд, приликом једног доласка у *Просвету*, затекао сам се у предсобљу директорове канцеларије када је Црњански ушао с госпођом Видом.

Представио сам му се и рекао: „Много се радујем што вас видим и што сте у Београду.“ „Не бих рекао, господине Ћосићу, да се ви радујете мом повратку у Србију“, одговорио је Црњански, мргодан и стиснутих вилица. Запрепастио сам се и збунио: „Зашто претпостављате да се ја вама не радујем, господине Црњански?“ „Зато што сте живели у уверењу да сте најбољи српски романијер. А сада, кад сам ја овде, то више нисте.“ Кроше Црњанског је био толико снажан да сам се затетурао ка углу имагинарног ринга, јер Милош Црњански је у младости био и боксер, вероватно перолаке категорије. Када сам се некако прикупио из „нокдауна“, рекао сам му јетко: „Господине Црњански, ви сте своју стазу претрчали. А ја имам још тридесет година до циља.“ То боксовање је прекинула отмена, али и уплахирана госпођа Ружић Црњански: „Не љутите се, господине Ћосићу. Милош вас цени, он само има праву нарав...“

Појавили су се директор и уредници, насмејани и срећни што дочекују „драгог госта“, а ја сам, љут и увређен, изашао напоље, присећајући се прича госпође Кристе Ђорђевић о „великом песнику и Милошу незгодне нарави“.

Неколико година касније, у Одељењу за језик и књижевност Српске академије наука и уметности, када су кандидовани нови академици, секретар Одељења професор Воја Ђурић, Антоније Исаковић и ја, енергично смо се залагали да се Милош Црњански без претходног дописничког стажа изабере за редовног члана Српске академије наука и уметности. Верујем да би Одељење већином гласова усвојило наш предлог да му се с дипломатском вештином није супротставио

Иво Андрић, мишљењем да би тај нередовни и нестатутарни поступак могао да увреди поносног Милоша Црњанског, који, „дабоме, да је био у земљи, заслужио би пре многих од нас у овом одељењу да буде академик. Али, Академија не сноси одговорност за несрећну судбину Милоша Црњанског. Хајмо сада да га изаберемо за дописног члана и на првим изборима за редовног. Да би почастии имале неки значај, оне треба природно и законито да дођу“.

Тако некако је ћутљиви Андрић образложио своје неслагање с нама који смо сматрали да Црњански заслужује да се не поштује статут Академије и „обичаји који важе за све“. Одељење за језик и књижевност приклонило се мишљењу свог најугледнијег члана. А ја сам, вероватно зато што сам најгорљивије заступао мишљење да у случају Црњанског не треба уважавати статут Академије, добио непријатан задатак да Црњанском „образложим став Одељења о његовој кандидацији и замолим га да прихвати кандидацију за дописног члана“, па потом... Када сам се телефоном јавио Црњанском молећи га да ме прими, он је већ био обавештен о циљу моје посете, па је повикао у слушалицу: „Моји су ђаци академици, а ви мене предлажете за дописног члана!“ Сагласан с њим, покушао сам да му разјасним своју улогу, али он није хтео да ме саслуша. А злобна и удворичка „београдска чаршија“ разгласила је по кафанама и својим салонима да је „Добрица Ћосић кандидовао Милоша Црњанског за дописног члана Академије“!

И до дана данашњег дрбљају београдски интриганти о мом „скандалу“ с Црњанским и Академијом.

На јубиларној скупштини Српске књижевне

задруге 1972. Милош Црњански је с Ивом Андрићем и Кочом Тодоровићем, професором медицине и угледним лекаром, изабран за доживотног почасног председника СКЗ-а, и то на мој предлог. Милош Црњански је мрзовољно саслушао моје обавештење и рекао: „Доста ми је свега!“ Искрено сам му поверовао да му је, у овом свету и 20. веку, заиста доста свега, па и поштовања.

А две године касније, у болници „Драгиша Мишовић“, где је за њега бринуо Тасин и мој пријатељ и његов лекар Мика Богдановић, Црњански је одбио храну, окренуо лице ка зиду и издахнуо. Тада сам био прогнан из јавног живота, па сам као писац *Деода* био лишен и дужности да његову коначну сеобу пропра- тим речима које заслужује писац *Сеода*.

У та два наслова – *Сеобе* и *Деобе*, стала је и судбина српског народа.

То што нисам изговорио поводом његове смрти, изговорио сам 26. октобра 1993. као председник државног Одбора за обележавање стогодишњице рођења Милоша Црњанског. Било је то на свечаној седници Одбора, одржаној у Народној библиотеци Србије, а ја сам тада био смењени председник Савезне Републике Југославије. Ево тог говора:

„Двадесет шестог октобра 1893, у Чонграду, родио се Милош Црњански. По календару, данас Милош Црњански навршава сто година свог постојања. Са уверењем да у његовом делу постоји и један српски национ, ми му се посвећујемо с дубоким поштовањем

и замишљеношћу над његовим делом и својом судбином. Дужност коју сам обављао у држави донела ми је и част да председавам Одбором који је образовала Влада Савезне Републике Југославије поводом стогодишњице рођења великог српског писца, изражавајући тиме у име државне заједнице опште поштовање изузетној стваралачкој личности Милоша Црњанског и његовом књижевном делу. Не знам за писца из последња два века српског народа који има веће право од Милоша Црњанског да му се посвети ова 1993. година – ратна, сеобна, изгнаничка, патничка година. То је право он стекао и својим животом, и садржајима, и порукама свог књижевног дела. У историјском бивствовању нашег народа било је много злих и несрећних година, па би било себично и неумно кад бисмо ову годину прогласили гором и тежом од многих прошлих. Али, ако неког писца по његовој судбини можемо данас да прогласимо симболом и метафором једног временског раздобља његовог народа, онда је то писац *Лирике Ишаке*, *Дневника о Чарнојевићу*, *'Стражилова'*, *Сеода*, *Романа о Лондону* и *'Ламентанад Београдом'*. Таква поистовећења више тумаче но што славе човека; човек нема право на славу која се стиче на људској патњи, нити било која стваралачка личност може да се поистовети са својим добом, јер, и по мишљењу Црњанског, „живот ће увек бити нешто више од литературе“. Али то ретко и условно поистовећење животне и стваралачке судбине писца са судбином свог народа, сеобном и изгнаничком, та моћ да се поетски изрази и овековечи трагизам сеобничког, изгнаничког, патничког и у хладну звезду

бескрајног, тамног круга загледаног национа, обезбедили су Црњанском ону дучићевску славу – 'страшно сунце мученика' и поштовање садашњих и потоњих нараштаја. И судбином Црњанског потврђује се трагични закон људског битисања: велики писац је једини часни добитник људске патње, јер је њеним превођењем из животне реалности у поетску реалност праху свега људског дао облик постојања и пролазности свега људског обезбедио нешто вечности. Нешто од вечности у српској и европској књижевности освојио је Милош Црњански својим песничким, романсијерским, есејистичким, мемоарским и путописним стваралаштвом.

Позвани и посвећени изrekli су своја мишљења и судове о личности, животу и књижевном делу Милоша Црњанског. О његовом делу, убеђен сам, писаће се и говорити док се буду читале књиге написане на српском језику. И ниједан суд неће бити коначан, јер о духовним и уметничким творевинама трајне вредности нема коначног суда ни у времену истоветног доживљаја.

У овој прилици ја, његов читалац и поштовалац, који је имао срећу и несрећу да буде и његов савременик, а извршавајући своју последњу службену дужност у држави, изговорићу неколико пригодних реченица, са свешћу да Милоша Црњанског не смемо повређивати јубилејским хвалоспевима и китити свечарским придевима. Мало шта тако квари етос и дух једне културе, чинећи је провинцијском, идеолошком и дневно употребном, као меморијална патетика и јубилејске егзалтације са својим прецењивањима и некритичким судовима. Свест о пролазности је, чини

ми се, суштинска поетичка филозофема Милоша Црњанског. Живот му је сан и сен, прошлост халуцинација, будућност иза Бореја. Човек му је пролазник испод бескрајног плавог круга, изгнаник и путник ка некој звезди и светлости до које неће стићи. Смрт му је романтичарска опсесија коју болно носи од своје Галиције, али истовремено и дионизијски узноси, ерос. Меланхолија, сета, носталгија, чежња за обећаном земљом – Итаком, која се не налази – изрази су његовог осећања живота и света.

Он је песник људског трагизма с изузетном лирско-емотивном енергијом и самосвојним стилем. Црњански је писац свестране ерудиције и свакако најпространије књижевне географије у српској књижевности. Чулни реализам *Сеоба*, особито прве књиге, у српској прози може се поредити само с романом *Нечистија крв* Боре Станковића. Аритмичко градирање и нијансирање психолошких стања романескних ликова јединствено је умеће Милоша Црњанског у нашој приповедачкој уметности. Милош Црњански је исписао синтаксички и мелодијски особену, непоновљиву реченицу поетског говора у српском језику. Он је најубедљивији лирски писац једног расељавајућег и самообманутог народа. Тај 'литерарни Одисеј' са свестраним даром, тај писац скоро свих књижевних родова, један од твораца српске модерне књижевности, тај луцидни сањар и занети трагалац за обећаном земљом, песник егзистенцијалне људске туге и драме изгнанства, те од антике до данас најмучније казне човекове, писац на кога је „туђина извршила највећи утицај“, написао је поприлично текста пролазне вредности и

кратког значења; али написао је тај Милош Црњански и подоста најлепших страница српске прозе.

С Андрићем, Црњански је српску књижевност повео у висине европске књижевности 20. века и све нас, писце српског језика, обавезао на напоре достојне њихових имена. У мом доживљају, Милош Црњански имао је карактер, живот, судбину одиста необичног човека и великог писца. Био је човек светлосне интелигенције и сеновите душе, велики зналац и памтилац, задивљујући посматрач и мајстор описа свега што види; памтилац, себељубац с господством и пакосништвом, човек јаке таштине; тукао се свагда, тукао је и био тучен и остао победник и у смрти. А имао је живот у свему богат, условљен више његовим карактером но идеологијом, срећнички и несрећнички, изгнанички и самоизгнанички; пратило га је и неразумевање и обожавање, тамнели га неуспеси и обасјавала слава. А слава великог европског романсијера стигла је после смрти, баш како и заслужује велики уметник. Био је то по многим својствима и судбини човек наше епохе, који карактером чека свог Балзака, а животописом и значајем свог Цвајга.

Ако смо га некад читали из оданости поезији и роману, у овим данима морамо га читати због егзистенцијалне неизвесности у којој смо се нашли, због личних и колективних спрудова на које су нас насукали историја и свет, наши велики циљеви, већма тешко оствариви или сасвим залуднички. Није нас мало данас и овде којима је свет само тамни круг у коме смо погурени пролазници, пометени изгнаници. Стопе нам потиरे време, глас нам ниште бука и бес овог

света. Али, Црњански нас опомиње: нисмо први српски нараштај који није стигао у обећану земљу и коме сунце залази у децембарском дану, за дугу ноћ; нисмо први људи 'који живе у сутерену света' и с којима се спреда историја комедијант; нисмо први прокажен народ и први изопштени људи... Ни у чему нисмо први и једини! Сазнали смо и ми да не постоји Хипербореја. А од сада живот може, заиста, бити наш. На згаришту свог 20. века, у рушевинама своје југословенске и социјалистичке историје, у данима незнања и духовне пустоши која се олујно разастире нашим животом, на беспућу свог националног и државног битисања, у великој и трагичној сеоби из епохе која нас је обманула и поразила у епоху у којој морамо и можемо од себе да створимо слободан, просвећен и поштован народ, у име Одбора за обележавање годишњице рођења Милоша Црњанског, поручујем младима:

Читајте Милоша Црњанског!“